

УКД 316.93

Кучер Г.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірантка

ФІГУРАТИВНИЙ АНАЛІЗ В СУЧАСНІЙ СОЦІОЛОГІЇ

В статті розкриваються причини відмежування фігуративної соціології Н.Еліаса від сучасного соціологічного дискурсу. А також представлена практична значимість фігуративного аналізу для вивчення сучасних реалій – від внутрішньодержавних зв'язків (на прикладі формування американської та азійської цивілізації), до взаємозв'язків на внутрішньо фігуративному рівні.

Ключові слова: *фігуративний аналіз, фігурація, взаємозалежність, цивілізація, довгострокові процеси розвитку*

В статье раскрываются причины отстранения фигуративной социологии Н.Элиаса от современного социологического дискурса. Также представлена практическая значимость фигуративного анализа для изучения современных реалий – от внутренне государственных связей (на примере американской и азиатской цивилизации), к взаимосвязям на внутренне фигуративном уровне.

Ключевые слова: *фигуративный анализ, фигурация, взаимозависимость, цивилизация, долгосрочные процессы развития*

This paper presents dismissal of the figurative sociology by N.Elias of contemporary sociological discourse. Also, in this article provides practical significance figurative analysis to study contemporary realities - from internal communications (for example, the formation of the American and Asian civilization), the relationship to intra figurative level.

Keywords: *figurative analysis, a figuration, interdependence, civilization, long-term development processes*

В сучасній соціології дослідники все частіше звертаються до фігуративного аналізу, коли воляють показати альтернативну (цивілізаційну) модель розвитку нації, держави, спільноти, підкреслити важливість довгострокових процесів розвитку суспільств та людської поведінки, прослідкувати змінюваність в тій чи іншій структурі. **Актуальність** даної статті полягає в тому, що в ній, окрім теоретичних можливостей продемонстроване практичне використання фігуративного аналізу в дослідженнях макро та мікро структур. Виходячи з цього, **мета** даної статті – показати пізнавальний потенціал фігуративного аналізу та можливості його застосування в сучасній соціології, а також розкрити причини, які впливають на незатребуваність даного методу в сучасних умовах.

Перш за все, слід розкрити причини, які впливають на розповсюдження та застосування фігуративного аналізу в сучасному соціологічному дискурсі. Один із прихильників фігуративної соціології та її послідовник, Д.Хьюз (J.Hughes), розкриває причини відсторонення теорії Н.Еліаса від популярних досліджень в сучасному ХХІ столітті. Д.Хьюз присвятив своє дисертаційне дослідження зміні значення куріння в довготривалих, цивілізаційних процесах. Вчений звертається до проблеми відсторонення фігуративної теорії, оскільки й сам у власному дослідженні, побудованому на методології Н.Еліаса, стикнувся з несприйняттям теми серед його колег-соціологів. Отже, вчений виділяє три причини, які залишили фігуративну соціологію на узбіччі соціологічного мейнстриму в останні

роки. Ними стали: емпірична легітимність (empirical legitimacy), політичне вирівнювання (political alignment) та релятивістський егалітаризм (relativistic egalitarianism).

Дослідженням, яким Н.Еліас присвятив своє життя, була притаманна непопулярність в соціологічній науковій спільноті. По-перше, протягом тривалого часу після Другої світової війни, на піку популярності була американська соціологія з дослідженнями актуальних, на той час, явищ, так звана соціологія стану. По-друге, коло проблем, які підіймав Н.Еліас в своїй соціології, наприклад, соціологію спорту, не розглядали як таке, що може вплинути на розвиток науки. Як зазначає Д.Хьюз, подібні дослідження висміювались, оскільки в 60-х роках популярністю користувались більш "жорсткі" дослідження, тобто проблеми стратифікації суспільства, вплив людського фактору на підвищення промислових потужностей, економічно-соціальні відношення в середині суспільства тощо. До розвитку соціології спорту більшість дослідників ставилися скептично, тоді як Н.Еліас віднісся з усією відповідальністю та вивчав її як частину повсякденності (так само як вивчалось мистецтво, дозвілля, манери, харчування тощо). Такої ж стратегії та кола дослідницьких питань дотримувався Е.Даннінг.

Широка база теоретичного матеріалу дозволяла Н.Еліасу робити висновки щодо змін соціального та індивідуального габітусів в довгострокових перспективах, досліджувати процеси та прослідковувати зміни починаючи від індивідуальних, і закінчуючи цивілізаційними структурами. Д.Хьюз вказує, що Н.Еліаса можна порівняти з П.Бурдьє, оскільки їх об'єднували "величезні теоретичні амбіції та особлива емпірична скромність".

Як доводить автор статті, небезпека соціології в сучасності полягає не лише у "невірних" виборах тем дослідження, а й соціальному замовленні тем. Тобто для сучасного теоретичного поля характерним є "теоретична скромність з емпіричними амбіціями". Д.Хьюз вважає, що емпірична легітимність має будуватись не лише на сучасних актуальних проблемах стану, а й ґрунтуватись на широкому теоретичному матеріалі, який у фігуративній соціології, означає довгострокові передумови формування тих чи інших явищ.

Другою причиною відсторонення теорії Н.Еліаса є політичне вирівнювання. Д.Хьюз доводить, що проблеми, які досліджує вчений викликають у його колег відсторонення та дистанціювання, оскільки стосуються фізіологічних аспектів людей, ставлення до яких змінювалось та виражалось у поведінкових практиках. Річ у само цензурі, у чутливості до фізіологічних функцій, які не викликають наукового інтересу у дослідників. Тоді як Н.Еліас аналізує саме це коло питань, та вважає його необхідним для вивчення змін у мікро структурах.

І, нарешті, третьою причиною є релятивістський егалітаризм, який також є нехарактерний для фігуративної соціології. Ціль Н.Еліаса полягала не в створенні соціології процесів або заснування власної наукової школи, його теоретичні амбіції були набагато ширшими. Вчений розглядав розвиток соціології як суб'єкта з базою знань, яка постійно розширюється і прагне до всеохоплюваності. Збільшення теоретичного знання – це шлях розвитку соціології, до якого прагнув Н.Еліас [1].

Фігуративна соціологія особлива, вона складна та неоднозначна, тому її не варто розглядати в якості основи для всієї соціології. Той теоретичний багаж, на

який вона спирається, дуже об'ємний та охоплює тривалі соціальні процеси, в ході яких змінюється не одне покоління. Тому, фігуративна методологія має бути адаптованою під кожне дослідження, для якого принциповими моментами є вивчення фігурації в довгостроковому процесуальному зрізі.

Найбільш відомі вчені, роботи яких ґрунтувались на фігуративному аналізі та охоплювали цивілізаційні зміни цілої нації (держави, та, навіть, континенту) - С.Меннел, А.Джонс, С.Ф.Хантінгтон та інші. Вони досліджували американську цивілізацію за допомогою методології Н.Еліаса. До речі, послідовником Еліаса був лише Меннел, інші ж не позиціонували себе як послідовники цивілізаційного підходу, хоча й застосовували його в своїх роботах.

Новий виток розвитку фігуративного аналізу Еліаса дав **Стівен Меннел**, професор соціології Дублінського університету. Він використовував концепцію Еліаса для дослідження американської цивілізації. Як Еліас розкладав європейську культуру на історичну мозаїку, Меннел таку ж реконструкцію здійснював в історії США. Він пише: "загалом і в цілому вона (*теорія Еліаса*) чудово узгоджується з американським матеріалом і дозволяє поглянути по-новому на деякі аспекти американської історії в тому вигляді, в якому її описують самі американці" [2, ст. 59]. Метою Меннела є опис розвитку Сполучених Штатів та американців, виявлення зв'язків в історичному, культурному, політичному, економічному аспектах, побудова процесуальної моделі країни з урахуванням змінюваних в часі взаємозв'язків. В даному дослідженні, Меннел застосовує фігуративний аналіз для виявлення як внутрішньодержавних так і міждержавних зв'язків.

Вчений критично оцінює поширене уявлення стосовно американської цивілізації. По-перше, американською цивілізацією він вважає всю територію Західної півкулі – Північної та Південної Америки, а не лише США.

По-друге, вчений критично оцінює "американську винятковість". Вона полягає в стилі життя американців, яка порівнюється з європейським стилем, а не з латиноамериканським. Порівняння настільки різних культур не дають конструктивних результатів, натомість породжують безліч непродуктивних протиріч стосовно винятковості тієї чи іншої культури [2].

По-третє, вчений проблематизує один із стереотипів розповсюджених в багатьох країнах, стосовно того, що внутрішньодержавну фігурацію Сполучених Штатів варто розглядати виключно як добродійну моральну силу. Меннел стверджує, що вони (штати) є такими ж корисливими, як і інші держави, а віра в добродійність – це самообман, який існує як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Прийняття лише позитивних якостей, позитивних (а інколи і альтруїстичних) мотивів дій держави – це хибний погляд, який унеможлиблює реалістичне розуміння положення США в сучасному світі та характеру американського суспільства.

В дослідженні американської цивілізації Меннел, за аналогією дослідження європейської цивілізації Еліаса, використовує історичний досвід, який визначив американський національний характер. Меннел демонструє це на прикладі американських звичаїв (манер), випадків насилля в американському суспільстві та розвитку американської держави.

Американське суспільство вважається прикладом егалітарних традицій (рівноправ'я), оскільки серед переселенців в Північній Америці частина представників вищих прошарків суспільства (аристократів та джентрів) є незначною. Частіше за все це були освідченні священнослужителі, адвокати, торговці, тобто переважно представники середнього класу. З підписанням декларації про незалежність, суспільство стало більш егалітарним, походження людини не відігравало значної ролі (так як було це в європейських країнах), в країні почала формуватись демократія.

На початку ХХ століття рівність існувала, але між середнім та нижчим прошарком суспільства, тоді як верхівка намагалась виокремитись, як пише автор, за допомогою несплати податків (тоді як решта населення виконували цей закон). В США не було такого класу, який би був взірцевим в плані манер та звичаїв для всіх інших. Але відсутність знаті не означала відсутності аристократії, які б змагалися між собою. Ними стали масачусетська та філадельфійська "аристократії" між якими були протиріччя, що стосувались переважно розподілу природних ресурсів в країні. Проблема балансу влади між цими двома групами існувала більш ніж пів століття.

З початку переселення європейців на два американські континенти - до початку ХХ століття, відбулись значні зміни. Це стосується перш за все приборкання афектів та раціоналізування своїх дій. Так, мешканці Півдня все ще улагоджували конфлікти між собою за "кодексом честі", викликаючи один одного на дуелі, вчиняючи самосуд. Тоді як мешканці Півночі намагались врегульовували конфлікти спираючись на "кодекс гідності", вони були схильні звертатись до юридичного апарату держави, покладаючись на її (державну) легітимну монополію влади.

Ще одним чинником формування національного характеру, Меннел виділяв випадки насилля. Високий рівень насилля та злочинності притаманний для півдня Сполучених Штатів. За даними статистики, більшість вбивств в країні здійснювались в стані афекту, емоційного потрясіння. До того ж, такий прояв децивілізації більш притаманний для гетто (переважно чорних гетто). В процесі формування держави, класові відмінності не відігравали центральної ролі. Натомість країна зіткнулась з безліччю етнічних та релігійних переконань іммігрантів.

Високий рівень насилля пояснюється вченим все тим же кодексом честі, згідно з яким значна частина населення в своїй поведінці керувалась принципом самостійного виконання закону. Та з розвитком суспільства, більшість населення визнавало реальність державних інститутів, але в той же час плекало етику самовдосконалення.

Творення Сполучених Штатів, як держави, було кровопролитним процесом. Поселенцями здійснювалась експансія на Захід за рахунок корінних американців; вони підштовхували федеральний уряд до встановлення контролю над новими завойованими землями, знищуючи корінне населення. Цей вияв децивілізації був "американським голокостом".

Дослідження процесу творення та розвитку американської держави, приводить вченого до висновку, що в цілому це є незапланованим довгостроковим соціальним процесом.

Заявлена США ціль – позбавити світ від конфліктів, могла б стати результатом процесу цивілізації, про яку писав Еліас. Та, оскільки, весь світ не прагне підкорюватись моделі США, а політика нав'язування демократії в інших країнах, поки що, також не отримала позитивних відгуків ні серед населення держав, яким вона нав'язується, ні серед зовнішніх спостерігачів, то говорити про досягнення безконфліктності зарано.

Отже, американська цивілізація (починаючи з XVII) має спільне коріння з європейською цивілізацією. Масове переселення європейців на землі Америки та завоювання її території дає змогу аналізувати цивілізацію за допомогою теорії Еліаса. Фігуративний аналіз макро рівня доцільно використовувати, якщо дослідник має достатньо повний історичний матеріал про певну цивілізацію. Європоцентричне направлення теорії Еліаса не стало перепорою і для азіатських дослідників, які переглянули культурно-історичну картину східної частини світу (зокрема йдеться про Японію та Китай).

Азіатське суспільство також стало полем дослідження, до якого застосували фігуративний аналіз Еліаса. Це заслуга японського дослідника - Шого Сузукі [3; 4]. Він провів порівняльний аналіз між Японією та Китаєм, виявивши різний вплив на них європейської цивілізації. Японія та Китай, на думку вченого, хоча й близькі за культурною приналежністю, але зазнавши впливу зі сторони Європи по різному ставились до європейської "цивілізаційної місії" (під "цивілізаційною місією" вчений розумів "окультурення" інших націй). Японія пішла європейським шляхом, тобто намагалась стати для інших взірцем всіма можливими способами (в тому числі й збройним). Тоді як Китай навпаки, відмовився від подібного стилю поведінки, та став центром азіатського світу, виробивши власні норми азіатської цивілізованості. Сузукі пропонує дві моделі розвитку країн, кожна з яких відрізняється внутрішньофігуративними та міждержавними зв'язками.

В результаті фігуративного аналізу, Сузукі дійшов висновку, що схожість в культурі, близька расова приналежність не забезпечує однаковості, чи принаймні схожості, цивілізаційного розвитку двох азіатських країн – Японії та Китаю. Їх розвиток має свою винятковість та неповторність, а "цивілізаційні місії", які по-своєму виконуються кожною з країн – діаметрально протилежні орієнтири. В Японії – це наслідування європейським цінностям та бажання бути цивілізованими на європейський манер; в Китаї – побудова власної моделі розвитку й цивілізації, та залучення інших народів до неї.

Розглянуті вище дослідження роблять акцент на змінах в макро структурах протягом останніх двохсот-чотирьохсот років, тоді як Н.Еліас вивчав зміни в макрофігураціях починаючи від більш ранньої цивілізації, від Середньовіччя. Фігуративний аналіз не обов'язково має фіксувати зміни протягом багатьох століть, основна вимога – це зміни в індивідуальних та соціальних структурах. Поштовхом до змін у випадку з Азією та Америкою може були ключові історичні події, які спровокували нові мережі соціальних взаємодій, що призвело до пошуку нового балансу влади в середині фігурації та формування взаємозалежних відносин. У випадку з США поштовхом до змін стало переселення європейців на новий континент, в азіатських країнах – прихід на острів європейців та нав'язування нової системи взірців, та у випадку з Китаєм – колонізація. Тобто

трансформації в країнах визвані зовнішніми факторами, на які мали відреагувати суб'єкти фігурацій.

В суспільствах ХХ-ХХІ століть виникають нові практики, нові стресові ситуації (мається на увазі ті, що змушують людей швидко реагувати на нові явища та пристосовуватись до них), які впливають на баланс влади та мережу взаємозалежностей в середині та між фігураціями. На рівні індивідуальних структур до змін мають пристосовуватись та адаптуватись суб'єкти, передаючи досвід новим поколінням. В суспільствах, в яких відбуваються трансформації, фігурації змінюються набагато швидше, аніж в стабільних суспільствах. Розвиток фігурацій відбувається в більш концентрованому вигляді. В стабільних суспільствах фігурації змінюються повільніше, макро структури підтримуються за рахунок мікро структур, коливання балансу влади мінімальне. Поява нових мереж взаємозалежностей обумовлена поглибленням диференціації праці в середині фігурації, появою нових можливостей та потреб.

Як бачимо на прикладі азіатського суспільства, мережа нових взаємозалежностей почала формуватись з появою зовнішніх взірців цивілізованості. Прихід європейців в азіатські країни зі своїм знанням та особливостями поведінки обумовила зміни на всіх рівнях організації структур (соціальних та індивідуальних) в азіатських країнах. В сучасних суспільствах, особливо в трансформаційних, в яких індивідуальним структурам необхідно пристосовуватись до трансформацій соціальних структур, також потрібно реагувати на залучення нових знань ззовні. Мається на увазі, що стираються географічні кордони, доступ до знань стає практично необмежений, в результаті чого індивіди можуть долучатись до нових цінностей, спів ставляти себе з іншими більш або менш цивілізованими суб'єктами. А оскільки зміни макро та мікро структур є взаємозалежними, то залучення суб'єктів фігурації до нових цивілізованих практик сприяє пришвидшеному розвитку всієї макрофігурації.

Застосування фігуративного аналізу зводиться не лише до досліджень макро об'єктів та глобальних зв'язків. Так само ефективно його можна використовувати на фігураціях мезо рівня (за термінологією Н.Смелзера). На прикладі наукової спільноти російським вченим були продемонстровані цивілізаційні та децивілізаційні процеси, які формували сучасну картину даної фігурації. Михайло Соколов запропонував проект *академічної (де)цивілізації*, який ґрунтувався на фігуративній теорії [5]. Об'єктами в даному дослідженні були академічні спільноти - американські та радянські (й пострадянські) соціологи.

Проводячи розмежування між цими спільнотами, вчений демонструє різні умови, в яких формувалось соціологічне співтовариство, різні соціальні проблеми, які вони вирішували, різний рівень конкуренції, який існує в середині даної фігурації. Академічна цивілізація, в основі якої лежить прогрес, має й іншу сторону – децивілізаційну, яка позначає регресивний розвиток, в даному випадку, спільноти. Відповідно до теорії Еліаса, шлях по якому піде спільнота залежить від її можливості виживати в змінюваних складних умовах, від боротьби за новизну своїх поглядів та від бажання існувати в конкуруючих умовах. Для російських вчених, як демонструє вчений, більш притаманна толерантність, аніж конкуренція.

В даній статті, ще раз продемонстровано, що фігуративний аналіз може застосовуватись як метод вивчення змінюваних структур певної фігурації. На прикладі академічної цивілізації показано процес розвитку різних соціологічних спільнот, їх залежність від політичної ситуації в країні, від провладних структур, на від ментальності самих дослідників. Цілісність всіх (або принаймні більшості) факторів впливу на формування фігурації дає можливість для подальшого прогнозу її розвитку.

Ще одним дослідницьким проектом, в основі якого була використана методологія Еліаса – стало *дослідження гігієнічних практик* радянського та пострадянського періоду російської вченої, М.Желізник [6]. Авторка виділяє основні напрямки розвитку побутової культури, базуючись на цивілізаційному підході Еліаса. Дослідниця апелює до твердження Еліаса, згідно з яким в процесі розвитку суспільства (в даному випадку від радянської до пострадянської епохи) відбувся зсув границі чутливості та сорому [7]. Желізник демонструє основні зсуви в структурі масової свідомості, описує функції гігієнічних практик (туалетної та ванної кімнат).

Авторка досліджує культурно обумовлені причини появи в соціальному дискурсі питань стосовно гігієнічних процедур та наявності відповідної зони, де вони можуть виконуватись. Проводячи дослідження, вона вказує на ряд змін в споживацькому настрої. Одним із найвпливовіших факторів змін є ЗМІ, які піднімають "незручні" питання та пропонують їх вирішення, за допомогою того чи іншого товару. Починає рекламуватись товар, який підпадає під категорію "інтимних речей". З'являється багатоманіття вибору, брендовість речей, зони гігієнічних процедур стають зонами захоплення та відпочинку, функціональність речей змінюється естетичним виглядом. Таким чином, потрапляючи на всезагальний огляд, в сферу публічного, сфера інтимного звужується, тим самим зсувається поріг чутливості.

Вчена доводить, що для сучасних людей з високим достатком ванна та туалетна кімнати відіграють самостійну роль в побутових практиках. Стандартні погляди на ці зони, які ми могли спостерігати в радянські часи, змінились та продовжують змінюватись [6]. Отже, методологія Еліаса, в даному випадку, допомагає сконцентруватись на культурних змінах в повсякденних практиках пострадянської Росії.

Висновки. Закордонні вчені визнали фігуративний аналіз як альтернативний метод дослідження макро цивілізаційних фігурацій, складних зв'язків взаємозалежностей. В російській соціології, рівень застосування концепції соціальної фігурації та фігуративного методу базується на рівні повсякденних практик, а також дослідженні професійних спільнот. Та все ж, методологія Н.Еліаса починає проникати в теоретичні побудови і російських дослідників, з'являються дослідження, які використовують фігуративний аналіз, тим самим, розвиваючи сучасний соціологічний дискурс.

Список використаних джерел

1. Hughes J. Norbert Elias and the Habits of Good Sociology // Volume 2, Issue 1, February 2013 [Електронний ресурс] / J.Hughes / – Режим доступу: <http://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0002.107/~norbert-elias-and-the-habits-of-good-sociology?rgn=main;view=fulltext>
2. Меннел С. История, национальный характер и Американская цивилизация // Прогнозис журнал о будущем, 2008 г. №3 (18), ст. 59-78.

3. Suzuki Sh. Civilization and Empire. China and Japan's Encounter with European International Society / 2009 by Routledge – 256 p.
4. Suzuki Sh. Viewing the Development of Human Society from Asia // Volume 1, Issue 2, July 2012 [Електронний ресурс] / Shoko Suzuki / – Режим доступу: Електронний ресурс <http://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0001.205/--viewing-the-development-of-human-society-from-asia?rgn=main;view=fulltext>
5. Соколов М.М. О процессе академической (де)цивилизации // [Електронний ресурс] / М.М.Соколов / – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/11/27/1251385621/Sokolov.pdf>
6. Желизнык М. Гигиенические практики в советской и современной России / М. Желизнык // ЖССА, 2007. Т.10. № 1. С. 133-140.
7. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н.Еліас. [пер. з нім. О.Логвиненко]. – Київ, Видавничий дім “Альтернативи”. – 2003. – 672 с.

Отримано 18.08.2013р.

УДК 338.28(477)

Панькова О.В. °

Інститут соціології НАН України, кандидат соціологічних наук, доцент, докторант

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: НОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ

Розкрито сутність новітньої концепції сталого людського розвитку. Визначено пріоритети розвитку сучасного суспільства у контексті загально цивілізаційних процесів. Розкрито стан, умови, перешкоди становленню сталого та людського розвитку в Україні, висвітлено взаємозв'язок між основними концепціями суспільного розвитку із залученням результатів всеукраїнських моніторингових досліджень. Проаналізовано стан, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення цих процесів на підставі існуючої ресурсної бази

Ключові слова: людський потенціал, людський розвиток, сталий розвиток, людський сталий розвиток, соціальні чинники, інформаційне забезпечення

Раскрыта сущность новой концепции устойчивого человеческого развития. Определены приоритеты развития Украины в контексте общих цивилизационных процессов. Раскрыты состояние, условия, риски и препятствия, связанные со становлением устойчивого и человеческого развития в стране. Исследована взаимосвязь между этими концепциями общественного развития с использованием результатов мониторинговых исследований. Проанализировано состояние, проблемы и перспективы информационного обеспечения этих процессов на основе имеющейся в стране ресурсной базы

Ключевые слова: человеческий потенциал, человеческое развитие, устойчивое развитие, человеческое устойчивое развитие, социальные факторы, риски, информационное обеспечение

The essence of the new concept of sustainable human development. Identified development priorities of Ukraine in the context of the overall process of civilization. Disclosed to the state, conditions, risks and obstacles associated with the development of sustainable and human development in the country. The relationship between these concepts of social development using the results of monitoring studies. The state, problems and prospects of information support of these processes on the basis of the available resource base in the country.

Key words: human potential, human development, sustainable development, risk, information